

**II. MEŞRUTİYET DEVRİNDE
İSLAM FELSEFESİ
DERSLERİ**

Müfredat - Hocalar - Ders Kitapları

II. MEŞRUTİYET DEVRİNDE İSLAM FELSEFESİ DERSLERİ **Müfredat - Hocalar - Ders Kitapları**

Yusuf İzzettin Aktaş

Yayın No: 46

Araştırma Serisi No: 22

1. Baskı, Nisan 2021

Yayına Hazırlık: Mehmet Beydemir

Musahhih: Şeyda Karabatak

Kapak Tasarımı: Abdullah Fuad Kılınçlı

Kapak Görseli: BnF - Fransa Ulusal Kütüphanesi

İç Tasarım: Zehra Elif Demirci

© **İLEM Yayınları 2021**

Tüm yayın hakları saklıdır. Kaynak gösterilerek tanıtım için yapılacak kısa alıntılar dışında yayıncının yazılı izni olmaksızın hiçbir yolla çoğaltılamaz.

Baskı ve Cilt

Hazar Reklam Matbaacılık

Sertifika No.: 26482

İskitler / Ankara

Telefon: +90 312 278 50 77

ilem
YAYINLARI

Aziz Mahmut Hüdayi M. Halk C. Türbe Kapısı S. No:13 Üsküdar - İstanbul

Tel: 0216 310 43 18 Faks: 0216 310 43 18

yayin@ilem.org.tr

İLEM Yayınları, İLEM (İlmi Etüdler Derneği) ve Nobel Akademik Yayıncılık ortak markasıdır.

**II. MEŞRUTİYET DEVRİNDE
İSLAM FELSEFESİ
DERSLERİ**
Müfredat - Hocalar - Ders Kitapları

Yusuf İzzettin Aktaş

ilem
YAYINLARI

*Annem Naime Hanım'a ve
Babam İsmet Bey'e...*

İçindekiler

Kısaltmalar	xi
Önsöz	xiii
Giriş	1

I. Bölüm

İslam Felsefesi Derslerinin Teşekkül Süreci

II. Meşrutiyet Öncesi Darülfünun Dersleri	24
Darülfünun'da Hikmet Dersleri	26
Maârif-i Umûmiye Nizamnamesi'nde Hikmet Dersleri	27
Darülfünun-ı Sultanî'de Hikmet Dersleri	30
Darülfünun-ı Şâhâne'de Hikmet Dersleri (1900-1908)	31
II. Meşrutiyet Sonrası Darülfünun'da Felsefe Dersleri	35
İslam Felsefesi Derslerine Giriş: Arap Felsefesi	38
İnâs Darülfünunu'nda Felsefe Dersleri	51
Darülfünun'da İslam Felsefesi Dersleri	52
Cumhuriyet Devri Darülfünunu'nda	
İslam Felsefesi Dersleri	70
Darülfünun Reformu: İslam Felsefesi Derslerinin İlgası	91
II. Meşrutiyet Öncesi Medreselerde Felsefe Dersleri	96
II. Meşrutiyet Sonrası Medreselerde Hikmet Dersleri	99
Medresetü'l-Vâizîn'de İslam Felsefesi Dersleri	101
İslah-ı Medâris Nizamnamesi'nde	
İslam Felsefesi Dersleri	104
1917 Medrese Islahatında İslam Felsefesi Dersleri	113
Medâris-i İlmiye Nizamnamesi'nde	
İslam Felsefesi Dersleri	120

II. Bölüm

İzmirli İsmail Hakkı'nın İslam Felsefesi Ders Kitapları

Darülfünun Derslerinden Hikmet-i Teşri	134
Arap Felsefesi	150
Felsefe-i İslamiye Tarihi	164
Felsefe-i İslamiye Tarihi [Kindî]	178
İslam Felsefesi Tarihi	187

III. Bölüm

İzmirli İsmail Hakkı'nın İslam Felsefesi Dersleriyle İrtibatlı Makaleleri

İslam Âlimleri ve Mütefekkirleri: Hücetü'l-İslam	
Ebu Hâmid Muhammed Gazzâlî	226
İmamü'l-Haremeyn Ebu'l-Meâlî Abdu'l-Melik b. Ebî Muhammed el-Cüveynî	240
Şeyhu'l-Etibba Ebu Bekir Muhammed b. Zekeriyâ er-Râzî	243
İki Türk Feylesofu: Muallim-i Sâni	
Ebu Nasr Muhammed Fârâbî	246
İbn Yunus ve İbnü'l-Heysen	254
Ebu Bekir Bâkîllânî	257
İhvân-ı Safâ	261
Ebu Hayyân Ali b. Muhammed et-Tevhidî	270
Ebu Ali Miskeveyh İbn Miskeveyh' el-Hâzin	273
İslam'da Felsefe Cereyanları	276

Sonuç	305
Ek 1: İzmirli İsmail Hakkı'nın İslam Felsefesi Alanında Telif Ettiği Eserleri ve Makaleleri	313
Ek 2: İslam Felsefesi Derslerinin Kronolojisi	325

Ek 3: Darülfunun İslam Felsefesi Derslerinde	
İşlenilen Konular ve Senelere Göre Dağılımı	329
Kaynakça	335
Yazar Hakkında	351
Dizin	353

Kısaltmalar

Cİ	:	Ceride-i İlmiye
DEFM	:	Darülfünun Edebiyat Fakültesi Mecmuası
DİA	:	Diyanet İslâm Ansiklopedisi
DİFM	:	Darülfünun İlahiyat Fakültesi Mecmuası
EFMMZD	:	Edebiyat Fakültesi Meclis-i Muallimîn Zabıt Defteri
İ.İ.H.K.	:	İzmirli İsmail Hakkı Kütüphanesi
IRCICA	:	İslam Tarih, Sanat ve Kültür Araştırma Merkezi (İstanbul)
SM	:	Sırat-ı Müstakim [Mecmuası]
SR	:	Sebilürreşad [Mecmuası]
TTK	:	Türk Tarih Kurumu

Önsöz

Elinizdeki bu eser, Osmanlı Devleti'nin eğitim alanında gerçekleştirdiği modernleşme teşebbüsleri esnasında ders programlarında yer almaya başlayan İslam felsefesi derslerinin Darülfünun ve medresedeki teşekkül sürecini, bu dersi vermekle muvazzaf hocaları ve bu derste okutulan metinleri inceleyen bir çalışmadır.

İslam felsefesi dersleri hakkında yapılacak bir araştırma, son dönem Osmanlı eğitim müfredatında yer alan felsefe grubu derslerinin tesis edilme sürecini bilmeyi de beraberinde gerektirir. Bu dönemde yayınlanan felsefe ve İslam felsefesi metinlerinin önemli bir kısmının eğitim ve öğretimde kullanıldığı hesaba katıldığında İslam felsefesi dersleri konusunda yapılacak bir araştırmanın Osmanlı düşünce geleneğine “felsefe”nin ne şekilde eklendiği ve bu eklenme aşamasında “felsefe”nin ne şekilde kabul ve telakki edildiği sorularına kısmen cevap vereceği de unutulmamalıdır.

Batı felsefesinin bütün ihtişamı, debdebesi ve tahakkümü ile küresel ölçekte kendi değerlerini ve kutsalını, başta İslam dünyası olmak üzere, diğer kültür ve medeniyet havzalarına teşmil etme ve onların kendi tarihî tecrübeleri ile oluşturdukları fikir, düşünce ve felsefeyi yok sayma gayretleri karşısında İslam düşünce tarihi içerisinde-

de yer alan Osmanlı düşünürlerinin nasıl bir tavır takındıkları; kendilerini var eden düşünce ve fikir dünyalarına yönelik ithamlara ve meydan okumalara ne şekilde cevap verdikleri, Batılı araştırmacıların öne sürdükleri tezlere karşı hangi argümanları kullandıkları dikkatleri oldukça celbeden sorulardır.

Bu yönüyle İslam felsefesi dersleri için kaleme alınmış eserler, sadece bir ders metni olmanın dışında Batılı araştırmacılar tarafından ortaya atılan iddiaların mâkes bulduğu bir alan olarak da okunmaya müsaittir. Batılı iddiaların kimi zaman çürütüldüğü, kimi zaman ise tashih edildiği bu çalışmalarda yazarların kendi düşünce tarihlerini mevcut zamanın şartları ve problemleri çerçevesinde yeniden yorumladıkları/anlamlandırdıkları, yeni arayışlar içerisinde oldukları gözlemlenmektedir. Bu ders metinlerinin bir sonraki neslin zihin dünyalarını inşa eden “kurucu” yönü de düşünöldüğünde meselinin ehemmiyeti ve vüsati daha anlaşılır hale gelecektir.

Bu araştırma, 2007 yılında Marmara Üniversitesi Sosyal Bilimler Enstitüsü'ne sunulmuş olan “II. Meşrutiyet Devrinde İslam Felsefesi Dersleri” başlıklı yüksek lisans tezine dayanmaktadır. Yayınlanma aşamasında tezde kullanılan dil ve üslup yeniden gözden geçirilmiş, bu süre zarfında yapılan çalışmalar hesaba katılmış, gerekli tashihler yapılmış, yeni başlıklar eklenmiş, ders cetveleri tablolar halinde gösterilmiş, dipnotlar ve kaynakça yeniden düzenlenmiş, giriş ve sonuç bölümleri tekrar kaleme alınmıştır.

Çalışmamız bir giriş, üç bölüm ve bir sonuçtan oluşmaktadır. Giriş kısmında yapmış olduğumuz çalışmanın önemi ve bu sahada yapılan araştırmalar içerisindeki özgünlüğü üzerinde durulmaktadır. Birinci bölümde İslam felsefesi dersleri merkezinde Darülfünun ve medreselerde yer alan felsefe grubu derslerinin

(hikmet/felsefe, felsefe tarihi, İslam felsefesi, ahlâk, metafizik, içtimaiyat, din felsefesi vd.) teşekkül süreçlerine yer verilmiş ve tespitlerimiz çerçevesinde bu dersleri vermekle görevli hocalar tablolar halinde sunulmuştur. İkinci bölümde ise İslam felsefesi sahasında, alana dair ilk metinleri kaleme almakla öne çıkan ve bu dersin kurucusu addedebileceğimiz İzmirli İsmail Hakkı'nın İslam felsefesi dersleri ile irtibatlı eserleri konu edinilmiştir. Üçüncü bölümde İzmirli İsmail Hakkı'nın İslam felsefesi dersleri ile irtibatlı makalelerine yer verilmiştir. Her iki bölümde yazarın İslam felsefesi sahasında kaleme aldığı çalışmalar arasındaki irtibatların gösterilmesine gayret edilmiş ve yazarın bu eserleri telif etmesindeki maksadı anlaşılmaya çalışılmıştır. Sonuç kısmında ise araştırmamızın çok kısa bir tasvirine ve netice olarak ortaya çıkan bulgulara ve bu sahada bundan sonra yapılması gereken çalışmalara kısmen değinilmiştir.

Yüksek lisans tez yazımından bu eserin yayın aşamasına kadar birçok şahsın üzerimde emeğinin olduğu bir gerçektir. Öncelikle lisans yıllarımdan itibaren talebeliğini yaptığım, akademik hayatımda maddi ve manevi desteklerini gördüğüm, üzerimdeki hakkını her lahza hissettiğim ve hatırladığım, tez yazım sürecinde işaretleri ve tembihleri ve uzun soluklu muhasebeleri ile akademik dünyayı öğrenmemi sağlayan, birçok kaynağı temin etmemde oldukça cömert davranan, tezimin kitaplaşma sürecinde de yardımlarını esirgemeyen yüksek lisans tez danışmanım muhterem hocam Prof. Dr. İsmail Kara'ya ne kadar teşekkür etsem azdır. Ayrıca tez savunma jüri heyetinde yer alan, tezimi inceleyen ve soruları ile katkılarını esirgemeyen saygıdeğer hocalarım Prof. Dr. İlhan Kutluer ve Prof. Dr. Ahmet Yücel'e teşekkür ederim. Tezimin kitap olarak yayınlanmasını teklif eden ve bu işte beni yüreklendiren Doç. Dr. İbrahim Halil Üçer'e ve İLEM

yayın ekibine teşekkürlerimi arz ederim. Gerek tez yazım esnasında gerek tezin kitaplaşması aşamasında bilgi ve tecrübelerini benimle paylaşan, desteklerini her daim gördüğüm Dr. Öğr. Üyesi Mahmut Dilbaz'a; arşiv belgelerini okumada kıymetli zamanını ayıran ve çalıştığım saha hakkındaki bilgilerini benimle paylaşan Dr. Öğr. Üyesi Ali Adem Yörük'e; eserin ikinci ve üçüncü bölümlerinin son okumasını gerçekleştiren Ömer Faruk Kaş'a; çalışmanın teknik kısımları noktasında karşılaştığım müşkil durumları suhuletle halleden Erdem Akyıldız'a; bazı eserleri temin etme konusunda yardımlarını gördüğüm Melek Yıldız Güneş'e teşekkür etmeyi bir borç bilirim. Son olarak tezimin yayınlanması sürecinde sabırlı ve mütevekkil duruşu, hâlden anlayan tavrı ve mütebessim çehresi ile bana destek olan, karşılaştığımız zorlu yolculuklarda umudunu muhafaza eden kıymetli eşim Saadet'e ve kendileri ile iftihar ettiğim, neşe ve sürur kaynağım Emir Furkan ve Tarık İhsan'a medyun-ı şükran olduğumu ifade etmek beni ziyadesiyle memnun kılmaktadır. Bu kadar bir mazhariyete karşın var olan tüm hatalar şahsıma aittir.

Gayret bizden, tevfiik elbette O'ndandır.

*Yusuf İzzettin Aktaş
Şubat 2021, Çanakkale*